

"חלום ליל קיץ"
פתיחה אופוס 21 (1826)
מוסיקה למחזה אופוס 61 (1834)
(על-פי המחזה של שקספיר)

על המחזה "חלום ליל קיץ" מאת ויליאם שקספיר

בקומדיה "חלום ליל קיץ" שלושה מעגלים של דמויות, החותכים זה את זה, משתלבים זה בזה, ומסתבכים.

- מעגל דמויות מעולם הדמיון: מלך הפיות אוברון ומלכת הפיות טיטניה, השדון הערמומי פק – שליחו של אוברון, והפיות, בנות לווייתה של טיטניה;
- מעגל בני האצולה: הדוכס השליט תזאוס, כלתו היפוליטה, ארבעה צעירים מאוהבים- הנערות הרמיה והלנה והנערים ליסנדר ודמטריוס;
- מעגל בעלי המלאכה אומנים מפשוטי העם.

התרת הקשרים שנוצרים במהלך העלילה מאפשרת לבסוף סיום חיובי וחגיגי. שקספיר כתב את הקומדיה הזאת בצעירותו, כאשר עדיין העניק ליצורים מעולם הדמיון כוח והשפעה משמעותיים על חייהם של בני התמותה במחזותיו. העלילה מתרחשת (כמעט כולה) ביער קסום ומכושף ליד העיר אתונה, באווירה קלילה ושובבית הרוחשת שינויים ותהפוכות, ובה שפע של מצבים קומיים עד מגוחכים. האהבה מוצגת כאידיאל וכערך בעל חשיבות עליונה, וכשהיא מתממשת – מגיעות הדמויות להרמוניה ולשלווה.

סיפור העלילה

תזאוס שליט אתונה מתכוון לחתונתו עם היפוליטה. לארמונו של תזאוס מגיע אגאוס להתלונן על בתו הרמיה, המסרבת להנשא לדמטריוס, החתן שהועיד לה. תזאוס קובע כי עליה לקבל את החלטת אביה, ובמידה ותסרב לה, עליה להפוך לנזירה או למות. ליסנדר, אהובה של הרמיה מציע לה לברוח אתו ליער באישון לילה, ולהנשא לו בעיר אחרת.

הלנה, חברתה הטובה של הרמיה, מאוהבת בדמטריוס. אך אהבתה אינה נענית: הוא מאוהב בהרמיה. הלנה שומעת על תוכניתם הסודית של הרמיה וליסנדר ומקנאת בזוג המאוהב. היא מספרת לדמטריוס אודות התכנית, וזה יוצא ליער בעקבות הרמיה. הלנה יוצאת אחריו.

באותו זמן נפגשים ביער בעלי המלאכה – האומנים של אתונה, על מנת להכין מחזה שיוצג בחתונתו של תזאוס השליט. סיפור העלילה שבחרו, האמצעים הדלים לתפאורה והדיון על הבימוי מוצגים בהומור ובגיחוך.

ביער אליו בורחים הנאהבים שולטים יצורים מעולם הדמיון: פיות, השדון העליו והערמומי פק, המלך שלהם אוברון והמלכה טיטניה. אוברון דורש מטיטניה שתתן לו את יצור שעשועיה. היא מסרבת לו, וריב פורץ ביניהם. כנקמה בה, שולח אוברון את פק להביא לו פרח מכושף, שעסיסו גורם לישן להתאהב בראשון שייקרה לעיניו לכשיתעורר. ואמנם, לאחר שהפיות שרות לטיטניה שיר ערש ויוצאות לעניניהן ביער, מצליח אוברון לכשף את טיטניה הישנה בטיפות מעסיס הפרח.

בינתיים שומע אוברון איך דמטריוס דוחה בתקיפות את אהבתה של הלנה, כאבה ותיסכולה נוגעים לליבו, והוא שולח את פק עם עסיס הפרח המכושף אל דמטריוס על מנת להשכין אהבה בין דמטריוס להלנה. הזוג המאוהב, הרמיה וליסנדר, לאחר הליכה ממושכת ביער, מתעייפים, ונרדמים. פק טועה ומטפף מן העסיס המכושף על עיני ליסנדר, במקום על עיני דמטריוס, וכשהוא מתעורר, הראשונה הנקריית לעיניו היא דוקא הלנה. הוא מתאהב בה, וחולק לה דברי אהבה. אבל היא, היודעת את אהבתו להרמיה, מקבלת את חיזוריו כלעג וכאכזריות.

היחסים בין ארבעת הצעירים נקלעים אם כן לסבך מכאיב, לחיסכול ולתדהמה. לא רחוק משם עורכים האומנים חזרה מבדחת על ההצגה שלהם. פק השובב מאזין, מכשף את אחד מהם ומחליף את ראשו לראש חמור. כל האחרים נבהלים ובורחים. טיטניה מתעוררת, מתאהבת באומן בעל ראש החמור הנמצא מולה, ומעתירה עליו פינוקים וממתקים.

אוברון חוזר לבדוק את מעשי משרתו פק, שמח לאידה של טיטניה, אבל מגלה את המצב המבולבל של ארבעת הצעירים המאוהבים. הוא שולח אותו לתקן את המעוות. פק משתעשע כשהוא שומע את דברי שני הגברים העוגבים על הלנה ורבים ביניהם, ואת דברי שתי הנשים המעונות השופכות האשמות וכעס זו על זו. כשהגברים מתכננים פתרון בדו-קרב, פק גורם במצוות אוברון לערפל כבד בו הם תועים מבלי למצוא זה את זה, מתעייפים וצונחים לישון. גם שתי הנערות המתוסכלות נרדמות, ואז פק מזווג את שני הזוגות כיאות בעזרת העסיס המכושף. גם על עיני טיטניה, שנרדמה כשהחמור בזרועותיה, הוא מזה מן העסיס ומשחרר אותה מן הכישוף. כאשר היא מתעוררת ונוכחת לדעת, לבושתה, במי התאהבה, אוברון זוכה מחדש באהבתה וגם בילד שעשועיה.

עם עלות השחר עוזבות הפיות את היער. האומן בעל ראש החמור מתעורר בדמותו האנושית, ותוהה – האם חלום חלם או היתה זאת מציאות? השליט תזאוס ופמלייתו שיצאו היערה לצייד פוגשים בארבעת הצעירים ושומעים מהם את קורותיו המוזרות של הלילה: "היה או לא היה" תמהים כל הנאספים. דמטריוס מצהיר על אהבתו להלנה, ותזאוס מקבל אותה בברכה ומזמין את שני הזוגות המאושרים לחוג אתו את גישואיהם. בחגיגת החתונה המשולשת מופיעים האומנים במחזה שהכינו, והקהל מגיב בתהייה ובלגלוג על סיפור המעשה המוזר והמצחיק. אוברון וטיטניה המרחפים מעל החגיגה, מברכים את שלושת הזוגות שנישאו. שקספיר שם בפי דמותו של פק את דברי הסיום: פק מתנצל על תעלוליו, ומציע לראות בלילה על כל מאורעותיו רק חלום, שנמוג וגז.

על המוסיקה "חלום ליל קיץ" מאת מנדלסון - אופוס 21 ואופוס 61

במוסיקה "חלום ליל קיץ" מאת פליקס מנדלסון כלולים שני אופוסים: מספר 21 ומספר 61. את הפתיחה אופוס 21 כתב מנדלסון בשנת 1826 בהיותו בן שבע-עשרה, כאות הוקרה למחזה ולמחברו – ויליאם שקספיר. הכינוי "פתיחה", בזמנו של מנדלסון, מתייחס ליצירה סימפונית עצמאית בעלת זיקה לתוכן חוץ-מוסיקלי. הנטיות הרומנטיות של מלחיני התקופה למסתורין, להבעת רגשות ותחושות, לפנטסיה ולחריגה מן המבנים הקלאסיים מצאו את ביטויין בז'אנר ה"פתיחה" (אוברטורה), אשר בו נהגו לתאר אווירה ודמויות ללא כל מחויבות לסדר עוקב של עלילה כלשהי. מנדלסון כתב כמה פתיחות: "חלום ליל קיץ" "רואי-בלא", "מערת פינגל", "ים שקט ומסע צלח".

הקטעים אופוס 61 חוברו על-פי הזמנת מלך פרוסיה, לקראת העלאת המחזה "חלום ליל קיץ" בחצרו בשנת 1843. שבע-עשרה שנים לאחר כתיבת הפתיחה, מנדלסון הוסיף וחיבר עוד 12 קטעים ופינלה, כדי לבצע אותם בין סצנות שונות ובמהלך סצנות, בזמן הצגת המחזה בתיאטרון. הוא חזר אל רעיונות מוסיקליים רבים מן הפתיחה והשתמש בהם בהלחינו את שנים-עשר הקטעים. כיום נהוג לבצע קטעים מסויימים בלבד במעין סוויטה תזמורתית באולמות הקונצרטים: הפתיחה, הסקרצו, האינטרמצו, הנוקטורנו ומרש החתונה. זה האחרון קנה לעצמו חיים פופולריים במיוחד מחוץ לאולמות הקונצרטים.

מוסיקה למחזה אופוס 61

סקרצו scherzo

מנדלסון כתב את הסקרצו כדי לגשר בין המערכה הראשונה לשנייה. במערכה הראשונה של המחזה מופיעים בני האצולה, ואחריהם בעלי המלאכה, פשוטי העם, כלומר – דמויות בני התמותה. על המערכה השנייה חולשות הדמויות מעולם הפנטסיה: מלך ומלכת הפיות ובני פמלייתם. הסקרצו מעביר את הצופים במחזה אל עולם החלום, עולם אוורירי ומכושף, בו מעוף הפיות "מהיר ממעוף הסהר", בו משתובב וחומד לו לצון פק עושה דברו של אוברון, מלך הפיות.

תכונות בולטות

קצב ערני ומהיר מאוד (אלגרו ויווצ'ה);

תחושת קלילות וריחוף (בחלק ניכר מן הפרק);

תנועתיות ללא מנוח, ללא שום אתנחתות, מן הצליל הראשון ועד האחרון;

מוטיב ריתמי-מלודי החולש על כל הפרק;

תפקיד חשוב לכלי הנשיפה מעץ, ותפקיד מינימלי לכלי הנשיפה ממתכת;

התפקיד המלודי עובר בתכיפות מכלי לכלי במהלך אותה מלודיה/פסוקית;

פיסוק סימטרי וברור, אבל ללא נקודות מנוחה;

מבנה בדומה לרונדו-סונטה: תצוגה- נושא ראשון, נושא שני; נושא ראשון בטונליות הראשית; פיתוח;

מחזר- נושא ראשון, נושא שני; קודה.

הנרשאים:

נושא ראשון: מתאפיין בתנועה מהירה וזורמת ברגיסטר גבוה בכלי הנשיפה מעץ. הנושא בנוי משתי פסוקיות, השניה מחקה את הראשונה נמוך יותר (בסולם הדומיננטה המינורית).

1 **Allegro vivace**

Fl.
Cl. in B \flat
Fg.

6

Fl.
Cl. in B \flat
Fg.

12

Fl.
Ob.
Cl. in B \flat
Fg.

בכל פסוקית שני היגדים סקוונציאליים בכיוון יורד, ואחריהם צליל חוזר בסינקופות. כנגד הצליל העומד של הסינקופות נמשכת התנועה והזרימה בקו מלודי נוסף על-ידי חזרות על ראש הנושא. בסולם מינורי.

נושא שני

מתאפיין גם הוא בתנועה ריתמית מהירה וזורמת, אבל עם עצירה קלה באמצעו. בנושא (המג'ורי) שתי פסוקיות: בראשונה שני פרגמנטים סקוונציאליים הנעצרים לרגע בדומיננטה, בשניה תנועה סיבובית רצופה המובילה בסופה לסקוונצה על כל הנושא.

71

VI. I

pp

תופעות נוספות:

מוטיב הומוריסטי תרועתי: מנוגד למוטיבים האחרים :

- במקצבו - מתאפיין בצליל ממושך באופן יחסי;
- בקפיצה חוזרת במרווח טריטון (מזכירה את "נעירת הזמור" מן הפתיחה).

Musical notation for Flute (Fl.) in 3/8 time. The melody starts with a first ending bracket (1) and a measure number 63. The dynamics are marked as sf (sforzando) and pp (pianissimo).

תצוגה

הסקרצו נפתח ב"הסתערות" מבחינת המהירות והרצף הצפוף של הצלילים, אבל ההסתערות הזאת מתנהלת בעדינות – בפיאנו, בכלי נשיפה מעץ בלבד, ובמרקם שקוף.

Musical notation for Flute (Fl.) and Clarinet in Bb (Cl. in Bb). The tempo is marked as Allegro vivace. The dynamics are marked as p (piano). The notation includes a first ending bracket (1) and a measure number 5.

הפסוקית השניה היא סקוונצה של הראשונה, המלודיה עוברת מן החלילים אל האבובים, לליווי מצטרפים כל כלי הנשיפה מעץ, כולל הקרנות.

בפסוקית השלישית הדומה לראשונה עוברת המלודיה לכלי הקשת, המרקם מתעבה עוד יותר, והסינקופה (על צליל ממושך) בולטת יותר.

מן הפסוקית הבאה מתחיל גשר בו המוטיבים "מתפרקים לגורמים": המוטיב הריתמי הראשון נזרק מכלי הקשת אל כלי הנשיפה בסקוונצות. הוא מתקצר ועובר סקוונצות מודולטוריות.

שלושת השמיניות שבמוטיב מסתדרות בזוגות של שמיניות עם קישוטים, ראשית בקלרינט ואחר-כך, בעוצמה גוברת, בחלילים. כלי הקשת מלווים אותם בפרץ רצוף של צלילים מהירים וקלילים.

החליל והכינור מציגים את מוטיב הטריטון עם ספורצנדו (הרומזו אולי לגיחוך שבראש החמור ומחקה את הנעירות שלו) וכלי הקשת ממשיכים ללוות בצלילים המהירים (סיומה של הפסוקית הזאת מאשר את הטונליות החדשה במג'ור המקביל).

המוטיב הקומי הזה חוזר שוב בתיזמור מלא יותר, ובסיום הפסוקית הטונליות "מאירת אוזניים".

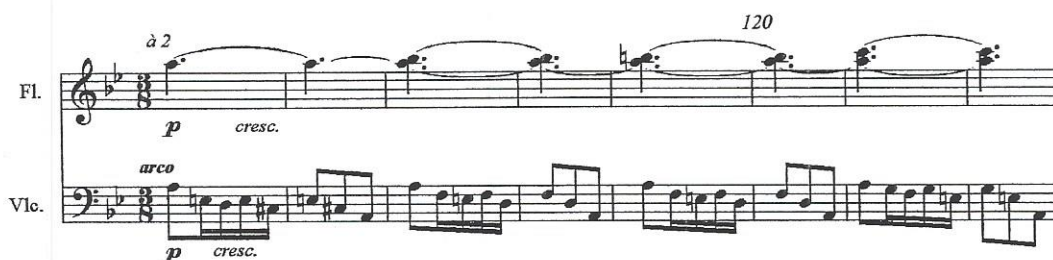
בעוצמה מנוגדת, בפיאניסימו, מופיע הנושא השני של הפרק, קופצני ומרפרף, חדש אבל בכל-זאת דומה לראשון באופיו התנועתי, המהיר, הקליל. כלי הנשיפה מלווים את כלי הקשת.

הנושא השני חוזר ברגיסטר גבוה יותר, ובסיומו מעבר מודולטורי המקצר את הנושא, עולה ועולה בכמה סקוונצות, ולבסוף מדלל את המרקם עד לקו דק בכינורות הראשונים בלבד, שעולים ומחזירים אל הנושא הראשון.

הנושא הראשי – חוזר כולו בפיאנו בטונליות המקורית, בכלי הנשיפה מעץ בלבד.

חטיבת הפיתוח מתחילה בקרשנדו ובקו מלודי כרומטי בעליה, כאשר כל כלי הנשיפה מושכים אותו בידד בצלילים ממושכים, בעוד כלי הקשת הנמוכים מעבדים את המוטיב הראשי.

בהמשך התהליך הזה מתפתח גל של עוצמה גוברת מאוד ותזמור מועשר, וכשהכיוון העולה הכרומטי מגיע לשיא – הגל שוקע לפיאנו בצלילים מהירים ובכיוון יורד, במרקם דליל מאוד.

גל נוסף, דומה לקודם, בטונליות אחרת, הולך ומתפתח ועולה עד לשיא מרשים, גבוה עוד יותר מקודמו – ואחריו שוקע בפיאנו, תוך דילול פתאומי של המרקם, כקודמו.

בגל השלישי הולכת וגוברת נוכחותו של המוטיב הראשי של הפרק מבעד לקו הכרומטי העולה, על-ידי חזרות רבות וצפופות. לקרשנדו נוספות הדגשות ספורצנדו. ההתפתחות והעליה של הגל נמשכת יותר זמן. גם הירידה, פירווק המתח, ודילול המרקם נמשכים זמן רב יותר. המוטיב הריתמי של הנושא הראשון חוזר שוב ושוב, מחולק בין כלי הנשיפה לכלי הקשת.

לתוך הפיאניסימו שנוצר מן הדעיכה המתונה של הגל מתגנב בשקט הנושא השני בכלי הקשת, בליווי כלי הנשיפה מעץ.

הנושא השני עובר פיתוח: הוא חוזר בטונליות שונה, ואחר-כך חוזר - לא בשלמותו - תוך מעברים ממרכז טונלי אחד למשנהו. מנגנים אותו כלי הקשת, וכלי הנשיפה מלווים בהפסקות.

הנושא הולך ומתקצר יותר ויותר - בעצם מתפרק עד למוטיב יסודי קצר החוזר שוב ושוב.

220

VI. I
VI. II
Vla.

פעימות בטימפני מובילות למעבר מודולטורי באמצעות מוטיבים מן הנושא הראשון והנושא השני בעוצמה שקטה ובמרקם שקוף. כלי הנשיפה מוסיפים לכך את מקצב הקריאות של מוטיב הטריטון.

התהליך הממושך של הפיתוח מסתיים בסולם כרומטי המטפס לכל אורך מנעד של כלי הקשת

250

Vla.
Vlc.
VI. I
VI. II
Vla.

המחזור

מעל לנושא הראשון בכלי הנשיפה - כמו בהופעתו הראשונה, רוטטים הכינורות בצליל חוזר גבוה, כליווי שקט.

לאחר חזרה אחת בלבד על הנושא מופיעה הפסקית של מוטיב הטריטון.

החזרה על הפסקית הזאת מתמשכת מעט. אחריה מופיע הנושא השני בכלי הקשת, וכל כלי הנשיפה מלווים אותם בפעימות מדודות.

הנושא השני חוזר. מן המוטיב הראשי שלו משתלשל גשר בדומה לזה שהיה בתצוגה, ובו הולכת וגוברת העוצמה.

כלי הנשיפה המלווים בפעימות מפסיקים לרגע, וחוזרים לפעימות חוזרות בפורטה ברגיסטר גבוה. מכאן ואילך המוטיב בכלי הקשת מתגלגל בסקוונצות יורדות בעוצמה הולכת ופוחתת. החליל והקלרינט מגנים מלודיית סיום קצרה מעל הרחש הנמוך של הנושא השני בכלי הקשת

ואז גם האבוב והקלרינט מגנים את מלודיית הסיום הזאת.

הקודה

מרחש כלי הקשת בוקע החליל בסולו סטקטו שקט, מתרוצץ ברצף עולה ויורד בסקוונצות, שוב ושוב וללא הפוגה, מעל נקודת עוגב של הטוניקה בבס. שאר הכלים מלווים בפיאניסימו במקצב מתון, בתיזמור שקוף.

בהמשך ההתרוצצות השקטה של החליל, משתנה מעט הליווי, אבל הבסים שומרים על פעימה קבועה של הטוניקה

החליל נשאר לבדו בצליליו המהירים, עובר לנושא הראשון, והפרק מסתיים בפיאניסימו של התזמורת בארפג' בכיוון עולה, ובשלושה אקורדים חרישיים ורכים.

9. מרש החתונה Wedding march

לקראת תום המחזה, לאחר שכל ההסתבכויות של הזוגות הצעירים פותרו, ושוב נתיישרו - בקסמיו של פק השובב, מסתיים ליל הקיץ ואור חדש עולה: הדוכס מצרף לטקס הנישואים שלו עם היפוליטה את שני הזוגות הצעירים, כך שהאירוע מקיף שלושה טקסי נישואים. החגיגות, ההוד וההדר מקבלים את מלוא הביטוי הצלילי במרש שכתב מגדלסון. אישור ברור לכך מתקבל מן הפופולריות המדהימה של המרש, המכבב בטקסי נישואים של אנשים ותרבויות שלא שמעו מעולם את שמו של מגדלסון ואת יצירותיו.

תכונות בולטות

אופי חגיגי, הדור וזוהר;
מבנה ברור של א. ב. א. ג. א. קודה;
ניגודי אופי קיצוניים בין החלקים השונים;
חזרות מדוייקות על רוב המשפטים;
תפקיד מרשים לכלי הנשיפה ממתכת.

הנישואים

נושא המרש: נפתח בתרועת החצוצרות במקצב הולך ומצטופף של שלשונים, בארפג' עולה.

המלודיה בתזמורת כולה ובמלוא העוצמה, במרקם הומופוני חד-מקצבי. בפסוקית הראשונה שני היגדים בקו מתאר קעור, ברובו בירידה. בפסוקית השניה קו המתאר קמור ברובו. הפסוקית השלישית דומה מאוד לראשונה.

מבנה חטיבת הנושא הראשי הוא דו-חלקי. סדר הפסוקיות הוא: א. א. ב. א. ב. א.

הנושא השני: בסולם הדומיננטה, במקצב מנוקד באופי רך. הוא מתחיל בכיוון עולה; מקצב המלודיה משותף לרוב התזמורת, חוץ מן הכינורות שמלווים במקצב מנוקד כפול. הפסוקית הראשונה מתארכת מעבר לסימטריה הרגילה על-ידי חזרה על מוטיב. הפסוקית השניה זזה לטונליות חדשה, והשלישית דומה לראשונה.

סדר הפסוקיות כמו בחטיבה הראשונה: א. א. ב. א. ב. א.

הנושא השלישי: מלודיה שירתית בלגטו, מלאת רגש וחום, מנוגדת לאופי המרשי. הכינורות נושאים את המלודיה בתמיכת כלי הנשיפה מעץ. הליווי בפעימות קלות בצלילים חוזרים, בערכי מקצב מהירים יותר. החטיבה ממושכת מקודמותיה – ומשכה כמו זה של החטיבה הראשונה.

The image shows five staves of musical notation for Violin I (VI. I). The notation is in treble clef with a key signature of one flat (B-flat) and a common time signature (C). The music consists of a series of eighth and sixteenth notes, often beamed together, with various dynamics and articulations. The first staff begins with a *p* dynamic. The second staff features a repeat sign and ends with a *sf* dynamic. The third staff starts with *p* and includes a *cresc.* marking. The fourth staff has alternating *sf* and *p* dynamics. The fifth staff begins with *sf* and includes a *p cresc.* marking.